

A szamizdat-Beszélő titka(i)

Gyülekezés az udvaron

A Beszélő-összkiadás megjelenése alkalmából június 4-én, a kora nyári estén összesereglettek a régi és új szerzők, szerkesztők, munkatársak, az egykori és mai Beszélő olvasói, barátai, és a kicsit szűkös teremben, a tágas, jó illatú, barátságos udvaron, a zöld repkénnyel befuttatott olaszos lépcsőfeljáró lábánál eső utáni friss hangulatban emlékeztek... Kemény István szociológus bevezetője után Kisbali László, az est házigazdája élőben játszotta, játszatta Rejtvény rovatát – a Ki beszél?-t –, így mutatván be az éppen soron következő szerzőt: Eörsi Istvánt, Iványi Gábort, Radnóti Sándort, Haraszi Miklóst, Tamás Gáspár Miklóst, illetve Szócs Gézát és Duray Miklóst.

Kedves Barátaim!

Megtiszteltetés és nagy öröm számomra, hogy én mondok bevezetőt ezen az összejövetelen. És öröm körülnézni, és látni azokat, akik külön-külön helyeken, de együtt csináltak valamit. Külön-külön helyeken, mert ami engem illet, a szamizdat-Beszélő egész ideje alatt Párizsban voltam. Meg is lepődtem, amikor a Beszélő szerkesztői felkértek erre a bevezetőre. Hiszen itt se voltam. Aztán beláttam, hogy éppen azt lehetne elmondanom,

hogyan volt a Beszélő Párizsból. Azzal kezdem, hogy amikor 1977. január végén Párizsba értem, azonnal elkezdődött a Magyar Füzetek előkészítése, mint ahogy azt hiszem, itt Pesten is akkortájt lehettek az első viták a későbbi Beszélőről. Ez a két társaság, a Beszélő és a Magyar Füzetek egy és ugyanaz. Ugyanazok a szerzők, a terjesztők, az olvasók. Csak a szerkesztők voltak mások, de egymással szoros kapcsolatban. Nos, nekünk egy év alatt sikerült összehozni a Magyar Füzeteket. Az egy év nagyobb része vitákkal

telt el. A vita tárgya az volt, hogy lesznek-e szerzők, lesznek-e emberek, akik jó cikkeket írnak egy ellenzéki folyóiratba. Sokan mondták, hogy nem lesznek. Sokan gondolták, hogy a 30 év hatása végleges és végletes. Hogy mindenki belenyugodott valamilyen módon, hogy mindenki megkötötte a maga kompromisszumát. Hogy senki sem szereti a fennállót, de mindenki változtathatatlanul érzi, hogy senki sem meri nyilvánosan kimondani vagy leírni azt, amit gondol, sőt már gondolni sem meri. Végül mégis meglett a Magyar Füzetek, és meglett a Beszélő. Bebizonyosodott, hogy sokan vannak, akik szabadon gondolkodnak, gondolataikat meg is tudják fogalmazni, és vállalják, hogy azokkal nyilvánosság elé lépjenek. Még többen voltak a gépelők, leírók, szállítók, terjesztők, akik fáradságot nem ismervé, istenkísértő merészséggel végezték a munkájukat. Legtöbben az olvasók voltak, és hozzájuk számíthatjuk azokat is, akik a Szabad Európa Rádióból értesültek a Beszélőben foglaltakról. Abban az időben készültek becslések az olvasók számára. Ha jól emlékszem, húszszet mondtak ezek a becslések. Valójában sokszorta több emberhez jutott el a Beszélő hatása, és már akkor úgy láttam, hogy országos igény mutatkozott információkra, szabad és merész gondolatokra. A számokkal nem mérhető hatás jelentkezett a legális folyóiratokban és egyéb sajtótermékekben. Párizsban nemcsak a Beszélőt olvastam, hanem a legális sajtót is. A Beszélő hatására átalakult ezek szerkezete és hangvétele. A szerzők őszintébbekké, bátrabbakká váltak. Nem lettek egészen őszinték, egészen bátrak sem, de őszintébbek voltak, mint azelőtt.

Azt mondtam az előbb, hogy ugyanazon társaság. Ha kiterjesztjük mindazokra, akikre a Beszélő hatott, akkor szélesebb értelemben a magyar társadalom jó nagy részére kell gondolnunk. E társaságnak sok tagja van most jelen e helyen, és érdemes egy pillanatra arra gondolni, hogy miben állt a tagok összetartozása. Elvekre gondolok. Az egyéni szabadság princípiumára, az alapvető emberi és állampolgári jogok érvényesítésére, az ország függetlenségének megszerzésére és biztosítására és egy működő gazdaság létrehozására. Ezen az utolsó ponton viták is voltak kezdettől fogva, és vannak ma is, ezekre mindig visszatérek, de

előbb szeretném leszögezni, hogy bizonyos alapvető elvekben egyetértés jött létre, és ez az egyetértés ma is megvan. A napokban jelent meg a Szociológiai Szemle második száma, és ebben Claus Offe cikke a kelet-közép-európai átmenetről. Azt írja Offe, hogy ezekben az országokban nem volt semmiféle elmélet, a felmerülő kérdésekre nem voltak semmiféle válaszok, és most nincs más, csak a megrázkódtatás. Magyar viszonylatban nincs igaza Offénak. Ebben a tekintetben Tamás Gáspár Miklóssal értek egyet, aki azt írja és mondja, hogy a változásokat nagyon komoly elméleti előkészítés előzte meg. Ennek az előkészítésnek ma is van hatása. A magyar átmenetnek annyit hangoztatott békés és emberséges jellege nagyrészt ennek tulajdonítható. Lehet, hogy a Beszélő nem buktatta meg a kommunista rezsimit, de hozzájárult ahhoz, hogy legalább elfogadható legyen az, ami utána jön. És most néhány szót a vitákról. Nagyon sok vita volt, nem lehet mindet felsorolni. A legfontosabb a kapitalizmusra vonatkozik. Már abban is, hogy mennyire és milyen gyorsan legyen kapitalizmus. Még inkább abban, hogy a kapita-

Iványi Gábor és felebarátai: Merza József, Németh Sándor és Egervári Oszkár

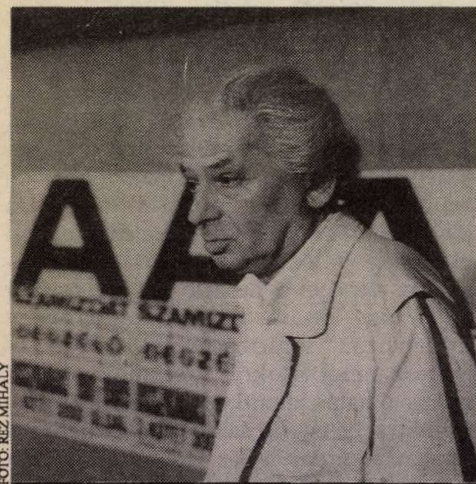
Kedves barátaim,

tegnap este, amikor hazatértem, várt rám a Beszélő-összkiadás három kötete. Egy évtized ellenzéki magatartásának, gondolatainak, akcióinak corpusa ez – megindultan vettem kézbe. A megindultság persze nem politikai, hanem egzisztenciális természetű dolog. Hiába tudnám összekaparni ládákból és polcokról a régi, elmaszatólódott, összerongyolódott példányokat, úgy éreztem, jelképesen ezekkel a kötetekkel objektíválódott sokakkal együtt az én életemnek is egy jelentős része. De maga a vállalkozás, több mint másfél száz szerző, valamint a segítők és az olvasók közös vállalkozása, a második nyilvánosság küzdelme önmaga megszüntetéséért, azért, hogy ne legyen második nyilvánosság, csak nyilvánosság legyen – nos, ez is ezzel a „legális” kiadással ért céljához.

Felütöttem az első kötetet, s véletlenül – valóban véletlenül – saját írásomra akadtam, s benne egy Petri-idézetre: „Miért gondoljuk, hogy ilyen ocsmány /korszak nem volt még? Miért ne lett volna? /Feleljünk magunkért.” Régen jóslatot vagy szentenciát igyekeztek kibetűzni az ilyen talált sorokból, s ezúttal én is – noha botfűlű vagyok minden misztériumra – hajlok arra, hogy a Beszélő titkát fejtik meg e Petri-sorok.

Ha három dátumot és helyet kimondok – Budapest, 1956; Prága, 1968; Varsó, 1981 –, akkor mindenki tudja, hogy Európa legújabb kori történetének legnagyobb

megbukott szabadságmozgalmait említem. Az első nálunk és velünk történt, a forradalom leverését követő terror több mint egy évtizedre elcsendesítette a szabadgondolkodást. A második a szomszédban történt, s hatása nálunk nem volt brutális. És mégis – most már a Beszélőt írók, kitalálók nemzedékéről beszélhetek – olyan bénító reménytelenség fogott el azon az augusztusvégen, amely hosszú évekre meghatározott bennünket, s amelyet nemcsak emlékeztünk őriz, hanem jelentős művek is: Nádas Péter prózája, Petri György költészete. Unalom keveredett e reménytelenséggel, hiszen nem változott semmi. A reménytelenség parazitái voltunk, hiszen egy másutt vívott harcba helyeztük ki reményünket, s annak bukása után vontuk le a rezignált törté-

Kemény István

lizmusra való átmenet során egyesek meggazdagodnak, mások viszont elszegényednek. A veszteségekről folyik a vita, több mint egy évtizede. Nem ebben a vitában akarok most állást foglalni, hanem azt a szomorú tényt akarom regisztrálni, hogy ebben a vitában eredetileg egyetértő emberek elidegenedtek egymástól, és már nem is vitatkoznak egymással. Más vitákban is megtörtént ez. Ez nagyon rossz dolog, és ezen változtatni kellene.

Befejezésül köszöntöm a hajdani, a szamizdat-Beszélő szerkesztőit, kiadóit és terjesztőit, különösen a távol levő Kis Jánost és Demszky Gábort, és mindnyájunk emlékezetébe idézem, hogy már nem lehet köztünk, és nagyon hiányzik Krassó György.

KEMÉNY ISTVÁN

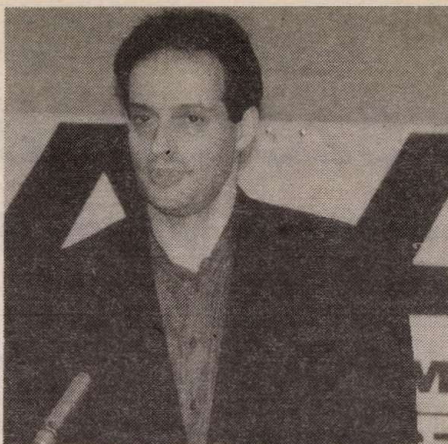

Radnóti Sándor

netbölcseleti következtetést. Úgy éreztük, nekünk adatott meglátni a végső konzekvenciát, hogy sem a forradalom, sem a reform nem szabadíthat föl bennünket. S hiába állt előttünk '56-ot felnőtfejjel átélő bátyáink nehezebb sorsának példája, valamifajta negatív kitüntetés volt ebben az érzésben. Nem a szenvedés kitüntetettsége, hiszen jól tudtuk, hogy abból az előttünk menetelő három generációnak összehasonlíthatatlanul több jutott, hanem a belátásé. S ebben az értelemben valóban azt gondoltuk, hogy ilyen ocsmány korszak nem volt még. Gyilkosabb, gonoszabb bizonyára, de ilyen ocsmány soha.

Hogy e borús kontemplációval szemben politikai aktivitásunk első jelentős gesztusa cseh-szlovák polgárjogi harcok mellett kiállás volt, paradox módon éppenséggel a kihelyezett remény/reménytelenség felmondása volt. Azonosulás helyett megkülönböztettük magunkat, s ez lehetett szolidaritásunk alapja. De a magyar ellenzéki mozgalom sorsa akkor dőlt el, amikor bátor férfiak – akiket bizvást dicsérhetek, mert nem tartoztam közéjük – úgy döntöttek, hogy a lengyel összeomlás ellenére sem függesztik fel az épp csak imént elkezdett Beszélő működését. Holott e harmadik történelmi kísérlet bukása minden józan szemlélő számára korszakos telt ígért. A Beszélő reménybeli közönsége megfoghatott. A történelmi remény és politikai kalkuláció helyét egyetlen szerény erkölcsi követelés töltötte ki: Feleljünk magunkért!

Vagyis: ne legyünk szerencsétlenek. Ne bénítsuk és vigasztaljuk magunkat korunk ocsmányságával. Ne legyünk frusztráltak. Ha politikai eszméink vannak, ne bonyolódjunk bele a kimondhatóság latolgatásának, a közönségnek már érthető, de a mindenkori cenzor előtt még védhető célzások mérlegelésének végtelen unalmú szövevényébe. A Beszélő, amely központjává vált a mintegy fél évtizede működő szamizdatmozgalomnak, nem egyszerűen szócsöve, orgánuma volt az ellenzéknek, hanem maga volt az. Hiszen a demokratikus ellenzéknek – politikai értelemben a rendszer egyedüli ellenzékének – követelése egyetlen szóban össze-

Haraszti Miklós

foglalható volt: szólásszabadságot. Ez az ellenzék nem volt más, mint a szólás-

szabadság, a megtestesítője a Beszélő volt.

Bizonyára azért, mert nincs politikai fantáziám, majdnem mindvégig a '80-as években a szamizdat és az ellenzék erkölcsi jelentőségét hangsúlyoztam politikai jelentőségével szemben. Azzal biztattam magam, hogy ez nem pusztán moralizálás, mert a morális gesztus hathat a kultúrára, mint ahogy – persze – egy erkölcsre kényes politikára is. S e kulturális hatás nem föltétlenül csak abban mutatkozott, ami olvasható volt a Beszélő lapjain. Noha Kis János és Tamás Gáspár Miklós bölcseletileg orientált politikai publicisztikája a magyar kultúra maradandó értéke, s olyan írók olvashatók a folyóiratban, mint Eörsi István, Lányi András, Konrád György és Petri György. A szamizdat s benne mindenekelőtt a Beszélő a magyar kultúra minden aktóra számára jelentett valamit. Lehetőséget, mértéket, pressziót. Ha a '80-as évek kulturális közléte egészségesebb volt, mint a megelőző, s félek, az utána következő évtizedé, ha a '80-as évek magyar kultúreberei szavatartóbbak, következetesebbek, bátrabbak lettek, ha a folyóiratok megélnékültek és fölbátorodtak, s ha a korszak kulturális szegényére, a Mozgó Világ- és Tiszatáj-ügyre a magukra adó írók bojkottal választottak, mindebben a Beszélő jelenlétének sarkalatos szerepe volt.

Kedves barátaim, a Beszélő-összkiadás a legjobb időben jelent meg. A rendszerváltás után érezhető volt a félelem, noha alapja nem volt, hogy a szamizdat urai és munkatársai most majd számlákat kívánnak benyújtani, előjogokat kívánnak élvezni. E félelem lassan rágalomba váltott, melynek enyhébbje a magyar sorskérdések iránti érzéketlenség, és alantasabbja a hatalommal való összejátszás, netán ágensi státus. A „szamizdatozó” a kormánypártok orgánumaiban evidens szitokszóvá vált. A szamizdatmozgalom résztvevői számára most, hogy nem jutalom, csak szidalom várható érte, eljött az idő, hogy nyilvánosan kijelenthessék: büszkéek arra, amit tettek. Az elfogulatlan olvasó pedig megismerkedhet az igazsággal.

Új MAGYARORSZÁG

Meghagyni én nem ellenzem

Agyamba döngölik a kommunistákat! Hol vannak már azok az agyagkemény idők? Akkor volt ám nagy az utolsó nagy nemzedék! Általában. Amikor meg kellett volna nevezni, egyenként, személyesen az agyagbadöngölendőket, menten lepattogzott a vörös alapzománcot takaró, nagyhangú antibolsevikság kampánymáza. Emberileg ez teljesen érthető. Én se szavaznék meg olyan törvényeket, amik vizsgálat, sőt, vád alá helyeznék apámat, anyámat, esetleg az egész familiámat. De, mint minden jóban, a megnevező törvények elveszejtésében is lett valami rossz – rájuk nézve. Kiderült, hogy a magát oly harcosnak mutató, és főleg nevező, radikális ellenzék a kommunisták annak idején úgy hozták létre – hagyták kialakulni –, ahogy az a mondás szerint nagyon: ha lehet, az ellenségeimet is inkább a barátaim közül válogatom. Ezt ma már egyre kevésbé titkolják. Érdekazonosságaik kifejezésére sürgeti őket az idő is. Hiszen, ha a hajdani állampártérdek ellenére, és felügyelete nélkül létrejött, ma kormányzó, volt ellenzék túlságosan sokáig kormányoz, sokkal nehezebb lesz a restauráció. Kényelmetlenül sok törvény megváltoztatása árán tudnák csak a demokrácia helyébe erőszakolni a korábbi, történelmi időkben már megismert, jelzős szerkezetű magádemokráciájukat.

Nagy Jenő, a „szamizdat”, már korábban, és többször felhívta a közvélemény figyelmét arra a különbségre, ami a Beszélő, illetve más szamizdat kiadványok üldöztetése között fennállott. Addig, amíg a Beszélőt „csak” üldözték a kommunista hatóságok, a többi földalatti szerkesztőséget általában meg is semmisítették, vagy éppen behozhatatlan hátrányba hozták a Beszélővel szemben. Mindezek bizonyíthatók az elnézően, illetve könyörtelenül kiszabott büntetések, és végrehajtott megtorlások tényei alapján.

Most, hogy kötetekbe foglalva adják közre a Beszélő példányait, csak azt tudom mondani: ez is egy a rengeteg, magukat elfogadtatni, elhittetni akarók módszerei közül, mellyel újra meg újra megkísérik agyamba döngölni a kommunistákat.

Czákó Sándor

RADNÓTI SÁNDOR